College voor Toetsen en Examens

BEDRIJFSECONOMIE HAVO

SYLLABUS CENTRAAL EXAMEN 2028

Versie 2 april 2026

CENTRALE EXAMENS VO

INHOUD

1 INLEIDING 5
VAN M&O NAAR BEDRIJFSECONOMIE 5
HANDELINGSWERKWOORDEN 5
HANDELINGSWERKWOORD 'BEREKENEN' 6
WETSKENNIS 6
VERSCHIL HAVO EN VWO 6

2 EXAMENSTOF VAN CENTRAAL EXAMEN EN SCHOOLEXAMEN HAVO 7

3 SPECIFICATIE VAN DE EINDTERMEN VOOR HET CE 8
3.1 DOMEIN A: VAARDIGHEDEN 8
3.2 DOMEIN B: VAN PERSOON NAAR RECHTSPERSOON 11
3.3 DOMEIN C: INTERNE ORGANISATIE EN PERSONEELSBELEID 17
3.4 DOMEIN D: INVESTEREN EN FINANCIEREN 19
3.5 DOMEIN E: MARKETING 21
3.6 DOMEIN F: FINANCIEEL BELEID 22
3.7 DOMEIN G: VERSLAGGEVING 25

4 HET CENTRAAL EXAMEN 27
4.1 ZITTINGEN 27
4.2 VAKSPECIFIEKE REGELS CORRECTIEVOORSCHRIFT 27
4.3 HULPMIDDELEN 27

BIJLAGE 1 EXAMENPROGRAMMA BEDRIJFSECONOMIE, ONDERNEMERSCHAP EN FINANCIËLE ZELFREDZAAMHEID HAVO 28

BIJLAGE 2 SCHEMA UIT HET RAPPORT VAN DE COMMISSIE BOOT 31

BIJLAGE 3 UITLEG BIJ DE HANDELINGSWERKWOORDEN 32

BIJLAGE 4 STANDAARDFORMULES IN HET CENTRAAL EXAMEN BEDRIJFSECONOMIE HAVO/VWO 33

BIJLAGE 5 VERANTWOORDING BIJ DE AANPASSINGEN IN DE SYLLABI HAVO VANAF 2025 35

Toelichting bij de titel van de deze syllabus:

Deze syllabus havo kent een aantal wijzigingen ten opzichte van de syllabus 2027.

Toegevoegde tekst is geel gemarkeerd, geschrapte tekst is doorgehaald.

Bij domein B is op p12 B1.11.2 bij sparen het begrip depositogarantiestelsel en zijn bij hypothecaire lening op p12 B1.11.3 de begrippen bruto en netto uitgaven toegevoegd.

Bij domein C op p17 C2.16.7 is bij arbeidsrelatie het begrip Full Time Equivalent / FTE en is bij belonen het begrip promotie toegevoegd.

De formules voor het vwo op het formuleblad zijn geschrapt.

Bedrijfseconomie is de vakbenaming voor het examenprogramma Bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid. Het advies voor dit vak is in oktober 2014 verschenen onder de titel: 'Van M&O naar Bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid'. Zie hiervoor de toelichting bij de regeling.

© 2026 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag mits voorzien van een bronvermelding en zonder enige wijziging worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van het College. Het hergebruik van eventueel auteursrechtelijk beschermd werk van derden in dit werk is niet nader geregeld door het CvTE.

VOORWOORD

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten. Bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is ook een hulpmiddel voor degenen die zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2028. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2029 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld.
Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs.
In de syllabi 2028 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2027 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2028 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. J.H. (John) van der Vegt MPM

1 INLEIDING

Het vak bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid (in het kort: bedrijfseconomie) is een algemeen vormend keuzevak, dat in verschillende profielen kan worden opgenomen. Voor vwo zijn er 440 studielasturen aan toegekend, voor havo 320 studielasturen.

VAN M&O NAAR BEDRIJFSECONOMIE

De vernieuwingscommissie Boot heeft in het advies dat in 2014 verscheen (www.slo.nl) al behoorlijk veel duidelijkheid gegeven over de specificaties van het examenprogramma. Het nieuwe vak bedrijfseconomie is nadrukkelijk een algemeen vormend vak, waarbij het perspectief van de leerling voorop staat: als toekomstige werknemer of zzp'er, maar ook als aspirant-ondernemer of als privépersoon die staat voor belangrijke financiële beslissingen in zijn of haar verdere loopbaan. Ten opzichte van het vak M&O heeft er een herijking plaatsgevonden. Het overkoepelende domein B (van persoon naar rechtspersoon) legt via een viertal subdomeinen de verbinding tussen de persoonlijke en de organisatorische invalshoeken van het vak bedrijfseconomie. Domein A geeft aan welke algemene en vakspecifieke vaardigheden de leerling moet beheersen. Zo ontstaan er vakinhoudelijke kruisverbanden waar de leerling mee aan de slag kan. In de bijlage vindt u een schematisch overzicht van de samenhang in het programma (zie bijlage 2).

HANDELINGSWERKWOORDEN

Er is in deze syllabus gekozen voor een vaste set van handelingswerkwoorden gebaseerd op de taxonomie van Bloom. In elke eindterm en specificatie van een eindterm verwijzen de handelingswerkwoorden naar één van de beheersingsniveaus van Bloom (zie bijlage 3).
Indien bij een eindterm of specificatie van een eindterm een bepaald beheersingsniveau staat, wordt verwacht dat een kandidaat ook de voorafgaande, minder complexe beheersingsniveaus beheerst. Bijvoorbeeld als in een specificatie van een eindterm bij een bepaald begrip 'berekenen' staat, dan wordt verwacht dat de kandidaat dit begrip ook kan 'noemen' en 'uitleggen'.

Toegepast op bijvoorbeeld de eindterm *11.4: de kandidaat kan de financiële en wettelijke consequenties van samenwonen, trouwen en scheiden berekenen*, zijn de volgende vragen mogelijk:

1 Wat kan het voordeel zijn van trouwen in beperkte gemeenschap van goederen vergeleken met het trouwen op huwelijkse voorwaarden, voor elk van de partners?
- is een 'noem' vraag.

2 Wat kan het voordeel van trouwen in beperkte gemeenschap van goederen vergeleken met het trouwen op huwelijkse voorwaarden zijn, voor elk van de partners? Motiveer het antwoord.
- is een 'uitleg' vraag, omdat er ook om een motivatie wordt gevraagd.

3 Bereken aan de hand van de informatiebronnen welk bedrag bij scheiding aan de partners toevalt als zij getrouwd waren op huwelijkse voorwaarden.
- is een 'bereken' vraag.

In elke eindterm is steeds het handelingswerkwoord gebruikt van de hoogste complexiteit dat in de onderstaande gespecificeerde eindtermen wordt gebruikt. De vragen in het centraal examen sluiten aan bij het handelingswerkwoord dat is gebruikt in de specificaties van de eindterm. Zo wordt bijvoorbeeld duidelijk bij welke eindterm specificaties berekeningen kunnen worden gevraagd en bij welke niet.

Het merendeel van de gespecificeerde eindtermen verwijst naar de eerste vier beheersingsniveaus van Bloom. In het eindexamen kan de kandidaat gevraagd worden om op basis van zijn eerder in de opgave gedane berekeningen of analyses een 'advies' te formuleren. 'Adviseren' is in bijlage 3 een handelingswerkwoord op het hoogste niveau. Hoewel zo'n 'adviesvraag' dus in het examen voor kan komen, is omwille van de leesbaarheid en bruikbaarheid van de syllabus dit beheersingsniveau niet gebruikt in de eindtermen of de specificaties van eindtermen. Indien een kandidaat wordt gevraagd een 'advies' te geven, zal dit in de regel vergezeld gaan van een handelingswerkwoord van een ander beheersingsniveau.

Handelingswerkwoord 'berekenen'

In domein A 5.3 zijn de rekenkundige en grafische vaardigheden genoemd die de kandidaat bij het handelingswerkwoord 'berekenen' moet beheersen. In de eindtermen en specificaties van eindtermen wordt aangegeven welke berekeningen in welke bedrijfseconomische context dit betreft.

Wetskennis

In lijn met de vernieuwingscommissie Boot is het de visie van de syllabuscommissie dat de kandidaat geen wetteksten hoeft te reproduceren. De relevante wetgegevens zullen bij de examens in informatiebronnen worden gegeven. De kandidaat moet ~~wetten~~ bij bepaalde onderdelen zoals B3 en C2 wetskennis actief beheersen in lijn met de specificatie van de eindtermen. Indien in de eindterm het handelingswerkwoord 'noemen' is gebruikt, moet de leerling kunnen definiëren. Indien het werkwoord 'uitleggen' wordt gebruikt dan moet de leerling het begrip/de begrippen kunnen uitleggen, veelal in relatie tot een kunnen toepassen in een in het examen gegeven context.
In het examen zal aan kandidaten *niet* worden gevraagd waarom bepaalde wetten veranderen of hoe ze zijn veranderd.

VERSCHIL HAVO EN VWO

In het examenprogramma is een bepaalde mate van overeenkomst tussen de eindtermen voor havo en voor vwo. In de havo-syllabus is gekozen voor de pragmatische insteek van de startende ondernemer. De benadering in de vwo-syllabus is wetenschappelijker, met meer aandacht voor theorievorming en conceptvorming. In het subdomein F2 (financieel beleid: kost- en winstvraagstukken) in de havo-syllabus is een aantal technieken om kosten en winst te berekenen achterwege gelaten. In het subdomein F2 van de vwo syllabus wordt van de kandidaten meer rekenwerk gevraagd, waarbij zij ook een verklaring of toelichting moeten geven. Bij de andere domeinen is het verschil tussen havo en vwo op tweeërlei gebied:

- dezelfde onderwerpen, maar voor havo minder handelingswerkwoorden op het gebied van analyseren dan van toepassing vergeleken met vwo;
- dezelfde onderwerpen, maar voor havo vaak met een beperktere complexiteit in de gekozen concepten of contexten dan bij vwo.

2 EXAMENSTOF VAN CENTRAAL EXAMEN EN SCHOOLEXAMEN HAVO

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Vaardigheden
Domein B Van persoon naar rechtspersoon
Domein C Interne organisatie en personeelsbeleid
Domein D Investeren en financieren
Domein E Marketing
Domein F Financieel beleid
Domein G Verslaggeving
Domein H Keuzeonderwerpen

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de (sub)domeinen A, B, C2, D2, E2, F en G zoals hieronder nader uitgewerkt.

Tabel:
Toedeling van de examenstof bedrijfseconomie voor havo en vwo aan centraal examen en schoolexamen.

Domein		Subdomein		in CE	in SE
A	Vaardigheden			x	x
B	Van persoon naar rechtspersoon	B1	Persoonlijke financiële zelfredzaamheid	x	x
		B2	De oprichting van een eenmanszaak	x	x
		B3	Van eenmanszaak naar rechtspersoon	x	x
		B4	Perspectief op de organisatie	x	x
C	Interne organisatie en personeelsbeleid	C1	Interne organisatie		x
		C2	Personeelsbeleid	x	
D	Investeren en financieren	D1	Investeren		x
		D2	Financieren	x	
E	Marketing	E1	Doel en organisatie van marketingactiviteiten		x
		E2	Marketingbeleid	x	
F	Financieel beheer	F1	Vastleggen van financiële en niet-financiële informatie	x	
		F2	Kosten- en winstvraagstukken	x	
G	Verslaggeving			x	
H	Keuzeonderwerpen				x

Het schoolexamen heeft betrekking op:
- de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

SLO ontwikkelde een handreiking voor het schoolexamen. Deze is te vinden op www.slo.nl.

3 SPECIFICATIE VAN DE EINDTERMEN VOOR HET CE

3.1 DOMEIN A: VAARDIGHEDEN

Domein A wordt in combinatie met domein B, C2, D2, E2, F en G in het CE getoetst.

Subdomein A1: Informatievaardigheden gebruiken

1. De kandidaat kan doelgericht informatie zoeken, interpreteren, selecteren en verwerken.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat in gegeven (bedrijfseconomische) contexten relevante informatie moet kunnen analyseren en beoordelen.

In dat verband kan de kandidaat	
1.1	in relatie tot een gegeven (onderzoeks)vraag informatie beoordelen en daarbij: (a) de informatiebehoefte noemen (b) beschikbare en relevante informatiebronnen analyseren
1.2	verworven en/of gegeven informatie vanuit een gegeven (onderzoeks)vraag analyseren en daarbij: (a) informatie beoordelen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit (b) informatie analyseren (eventueel rekenkundig), mede met behulp van ICT.

Subdomein A5: Onderzoeken

5. De kandidaat kan in contexten onderzoek op basis van vraagstellingen uitvoeren en conclusies trekken uit de onderzoeksresultaten. De kandidaat maakt daarbij gebruik van consistente redeneringen en relevante rekenkundige en wiskundige vaardigheden.
Voor het centraal examen gaat het daarbij om het analyseren en adviseren op basis van de resultaten van een *voorgestructureerd* bedrijfseconomisch onderzoek.

In dat verband kan de kandidaat	
5.1	verschillende typen (onderzoeks)vragen noemen en zelfstandig (onderzoeks)vragen opstellen en daarbij onderscheid maken tussen: – beschrijvende/beeldvormende (onderzoeks)vragen – analytisch/verklarende (onderzoeks)vragen – (onderzoeks)vragen met het oog op waardering/standpuntbepaling;
5.2	op basis van consistente redeneringen: (a) conclusies opstellen ten aanzien van een (onderzoeks)vraag en deze uitleggen. (b) een advies uitbrengen en dit uitleggen en daarbij: – onderscheid maken tussen a - gegevens (data) en informatie b - feiten en meningen c - oorzaak en gevolg d - probleem en oplossing – in het geding zijnde waarden noemen – eigen opvattingen analyseren – mogelijke consequenties van een standpunt beoordelen – een beargumenteerd standpunt opstellen

5.3	berekeningen maken met behulp van relevante rekenkundige en grafische vaardigheden, rekening houdend met: (a) verbale, grafische tabellarische en wiskundige/rekenkundige gegevens analyseren, mede met gebruikmaking van ICT. (b) de gegevens rekenkundig en/of grafisch uitleggen: – basisrekenvaardigheden in bedrijfseconomische vraagstukken zoals : 1. rekenregels optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, delen 2. positieve en negatieve getallen/breuken/decimalen 3. procenten, promillen en percentages 4. onderscheid procentuele verandering en procentpunt verandering – vergelijkingen, beschrijvende statistiek en grafieken in bedrijfseconomische vraagstukken zoals: 1. werken met eerstegraadsvergelijkingen 2. werken met assenstelsels (X en Y) 3. waarden bepalen en grafieken tekenen en/of bewerken 4. berekeningen maken op basis van grafieken 5. indexcijfers 6. diagrammen 7. tabellen: rijen/kolommen 8. machten 9. gemiddelden: gewogen en ongewogen.

Subdomein A6: Benaderingswijzen

6. De kandidaat kan relevante bedrijfseconomische en organisatorische aspecten van een probleem herkennen, zowel binnen een organisatie als in het persoonlijk leven.

Voor het centraal examen betekent dit het noemen van bedrijfseconomische en organisatorische aspecten van een probleem, zowel binnen een organisatie als in het persoonlijk leven.

7. De kandidaat kan bij de oplossing van een bedrijfseconomisch of organisatorisch probleem een bedrijfseconomische denkwijze gebruiken.

Voor het centraal examen betekent dit het opstellen van een bedrijfseconomische denkwijze bij de oplossing van een bedrijfseconomisch of organisatorisch probleem.

8. De kandidaat kan bij veel voorkomende vraagstukken binnen een organisatie op het gebied van:
– de interne organisatie en personeelsbeleid
– de investeringen en financiering
– het marketingbeleid
– het financieel beleid
– de verslaggeving
de bedrijfseconomische en organisatorische dimensie vanuit het perspectief van het management toepassen en analyseren.

Voor het centraal examen betekent dit het analyseren en beoordelen van de bedrijfseconomische en organisatorische dimensie van deze vraagstukken.

9. De kandidaat kan bedrijfseconomische en organisatorische perspectieven en daaruit voortvloeiende belangen onderkennen van de diverse betrokkenen bij de organisatie.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat deze perspectieven en belangen kan noemen.

In dat verband kan de kandidaat	
9.1	bedrijfseconomische perspectieven noemen die de diverse betrokkenen bij de organisatie kunnen hebben;
9.2	bedrijfseconomische belangen noemen die uit de verschillende perspectieven kunnen voortvloeien.

10. De kandidaat kan:
- bedrijfseconomische werkwijzen toepassen;
- bedrijfseconomische begrippen gebruiken;
- bedrijfseconomische grootheden gebruiken;
- bedrijfseconomische relaties analyseren.

Voor het centraal examen gaat het daarbij om het toepassen van bedrijfseconomische werkwijzen, het gebruiken van bedrijfseconomische begrippen en grootheden en het analyseren van bedrijfseconomische relaties.

3.2 DOMEIN B: VAN PERSOON NAAR RECHTSPERSOON

De kandidaat kan (maatschappelijke) vraagstukken met persoonlijke financiële consequenties herkennen en financieel onderbouwde keuzes maken. Hij kan kenmerken van verschillende rechtsvormen beschrijven en, in het bijzonder, het proces voor en rond de oprichting van een eenmanszaak beschrijven en de rol van de ondernemer beoordelen.

Subdomein B1: Persoonlijke financiële zelfredzaamheid

11. De kandidaat kan vraagstukken met persoonlijke financiële consequenties herkennen en (financieel) onderbouwde keuzes maken.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat de financiële consequenties van keuzes bij persoonlijke vraagstukken kan onderbouwen.

In dat verband kan de kandidaat		
11.1	Bij de keuze voor een opleiding (niet-)financiële overwegingen uitleggen als – een opleiding is een investeringsvraagstuk; – het belang van een opleiding voor het individu en voor de samenleving.	
11.2	financiële keuzes met betrekking tot verzekeren, lenen, sparen en beleggen uitleggen en berekenen.	
	11.2.1 de voor- en nadelen van zich wel of niet verzekeren uitleggen.	
	11.2.2 de verschillen tussen een levensverzekering en een schadeverzekering noemen.	
	11.2.3 de verschillen tussen consumptief krediet en hypothecair krediet noemen.	
	11.2.4 de financiële gevolgen van krediet voor de kredietnemer, noemen.	
	11.2.5 de periodieke interestbedragen, de periodieke aflossingsbedragen en de schuldrest bij de vormen van consumptief krediet en hypothecair krediet berekenen.	
	11.2.6 de verschillen tussen enkelvoudige en samengestelde interest uitleggen.	
	11.2.7 de interest op basis van enkelvoudige interest berekenen.	
	11.2.8 de contante waarde en de eindwaarde van een kapitaal berekenen op basis van samengestelde interest	
	11.2.9 de verschillende vrijwillige spaarvormen als vrij opneembaar en niet vrij opneembaar noemen.	
	11.2.10 de vermogenstitels waarin belegd kan worden zoals aandelen en obligaties noemen.	
	11.2.11 de verschillen in risico en rendement tussen de aandelen, obligaties en beleggingsfondsen uitleggen.	
Belangrijkste begrippen	• verzekeren	•
	• lenen	• consumptief krediet ○ persoonlijke lening ○ koop op afbetaling

In dat verband kan de kandidaat		
		○ huurkoop ○ private lease ○ doorlopend krediet • hypothecair krediet
		• interest- en aflossingsverplichtingen • financiële gevolgen
	• sparen	• enkelvoudige en samengestelde interest • contante waarde • eindwaarde • depositogarantiestelsel
	• beleggen	• aandelen • obligaties • beleggingsfondsen • effectenbeurs • koersverloop
11.3	de financiële gevolgen van de keuze voor het huren of kopen van een woonhuis uitleggen en berekenen.	
	11.3.1 de voor- en nadelen van huren vergeleken met kopen noemen.	
	11.3.2 de functie van de verschillende partijen op de hypotheekmarkt noemen.	
	11.3.3 de vormen van hypothecaire lening krediet: lineaire lening hypotheek en annuïteitenlening noemen.	
	11.3.4 de interest- en aflossingsverplichting van de in 11.3.3 genoemde hypotheekvormen voor de hypotheek gever noemen en berekenen.	
	11.3.5 de voor en nadelen, inclusief de fiscale, van de in 11.3.3 genoemde hypotheekvormen voor de hypotheekgever uitleggen en berekenen.	
Belangrijkste begrippen	• huren • kopen	
	• partijen op hypotheekmarkt	• hypotheeknemer • hypotheekgever • hypotheekadviseur • makelaar • notaris
	• hypothecaire lening	• lineaire lening • annuïteiten lening • recht van hypotheek • interestkosten • aflossingsbedrag • bruto uitgaven • netto uitgaven
11.4	de financiële en wettelijke consequenties van samenwonen, trouwen en scheiden noemen en berekenen.	
	11.4.1 de verschillen tussen “huwelijkse voorwaarden” / “partnerschapsvoorwaarden”, “gemeenschap van goederen” en “in beperkte gemeenschap van goederen” noemen.	
	11.4.2 de financiële consequenties van scheiden op het gebied van scheidingsprocedure, partnerpensioenrechten, kinderalimentatie en partneralimentatie noemen, gegeven de inhoud van de wet.	
Belangrijkste	• samenwonen zonder samenlevingscontract	

In dat verband kan de kandidaat		
begrippen	• samenwonen met samenlevingscontract	
	• trouwen • geregistreerd partnerschap	• in (beperkte) gemeenschap van goederen • op huwelijkse voorwaarden/ partnerschapsvoorwaarden
	• scheiden	• partnerpensioenrechten • alimentatie

Subdomein B1	**gekoppeld aan**	
11.2	D2	18 en 19

Subdomein B2: De oprichting van een eenmanszaak

12. De kandidaat kan het proces voor en rond de oprichting van een eenmanszaak beschrijven en in de rol van ondernemer toepassen.

Voor het centraal examen betekent dit het uitleggen van het proces rond de oprichting van een eenmanszaak en het beoordelen van de rol (en de keuzes) van de ondernemer hierin.

In dat verband kan de kandidaat		
12.1	de voor- en nadelen van een arbeidsrelatie versus zelfstandig ondernemerschap beoordelen.	
12.2	de rol van de ondernemer bij het (creatieve) proces voor de oprichting van een eenmanszaak uitleggen.	
12.3	in de rol van ondernemer de verschillende onderdelen van een ondernemingsplan opstellen.	
	12.3.1 een persoonlijk plan opstellen.	
	12.3.2 een marketingplan opstellen.	
	12.3.3 een financieel plan opstellen.	
Belangrijkste begrippen	• persoonlijk plan	• persoonlijke gegevens • persoonlijke motieven • persoonlijke kwaliteiten
	• marketingplan	• marketingmix • marketingdoelstellingen • doelgroepen • concurrentie
	• financieel plan	• investeringsbegroting • financieringsbegroting • exploitatiebegroting • liquiditeitsbegroting
12.4	de verschillende verplichtingen met betrekking tot de oprichting van een startende eenmanszaak door een ondernemer noemen.	
Belangrijkste begrippen	• oprichtingsverplichtingen	• inschrijving bij Kamer van Koophandel • vergunningen

Subdomein B2	gekoppeld aan	
12.1	C2	16
12.3.2	E2	22
12.3.3	D2	18
	F1	23
	F2	25

Subdomein B3: Van eenmanszaak naar rechtspersoon

13. De kandidaat kan de belangrijkste kenmerken van verschillende rechtsvormen beschrijven.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat ~~de~~ verschillende rechtsvormen kan ~~uitleggen~~ beschrijven. Aan de hand van de kenmerken kan de kandidaat bepalen welke rechtsvorm voor een organisatie geschikt is en wat de consequenties van deze keuze zijn voor de organisatie.

In dat verband kan de kandidaat		
13.1	De rol van ondernemer en/of de bestuurder bij de bepaling van de geschikte rechtsvorm voor de eigen organisatie uitleggen	
	13.1.1 de verschillen tussen natuurlijk persoon en rechtspersoon uitleggen.	
	13.1.2 de verschillen uitleggen tussen een commerciële en een niet-commerciële organisatie	
	13.1.3 de kenmerken van de rechtsvormen eenmanszaak, vennootschap onder firma, besloten vennootschap, naamloze vennootschap, stichting en vereniging noemen met betrekking tot: • continuïteit, • financiering, • juridische aansprakelijkheid, • belastingen, • leiding, besluitvorming en zeggenschap.	
	13.1.4 de keuze voor een bepaalde rechtsvorm uitleggen.	
	13.1.5 de bevoegdheden van de organen binnen een organisatie: bestuur, raad van commissarissen, raad van toezicht, ondernemingsraad, medezeggenschapsraad, algemene ledenvergadering en algemene vergadering van aandeelhouders noemen.	
	13.1.6 de redenen tot het beëindigen van een organisatie uitleggen.	
	13.1.7 de gevolgen van een faillissement voor de stakeholders uitleggen.	

Belangrijkste begrippen	• rechtsvorm	• natuurlijk persoon
		  ○ eenmanszaak
		  ○ vennootschap onder firma
		• rechtspersoon
		  ○ besloten vennootschap
		  ○ naamloze vennootschap
		  ○ stichting
		  ○ vereniging

	• organen binnen organisatie	• bestuur • raad van commissarissen • raad van toezicht • ondernemingsraad • medezeggensschapsraad • algemene ledenvergadering • algemene vergadering van aandeelhouders
	• beëindigen organisatie	• faillissement • zonder bedrijfsopvolging/verkoop

Subdomein B3	**gekoppeld aan**	
13.1.5	G	26

13.1.6	G	26

Subdomein B4: Perspectief op de organisatie

14. De kandidaat kan de plaats van de organisatie in de maatschappij beschrijven.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat de rol en de plaats van de organisatie in de maatschappij kan uitleggen.

In dat verband kan de kandidaat		
14.1	het bestaansrecht van een organisatie uitleggen.	
	14.1.1 uitleggen in welke maatschappelijke behoeften de organisatie voorziet.	
	14.1.2 de betekenis van maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) op een organisatie uitleggen.	
Belangrijkste begrippen	• maatschappelijke behoeften	• product of dienst • werkgelegenheid • innovatie • belastingopbrengsten • inkomen
	• MVO	• milieu • sociale vraagstukken • people, planet, profit

Subdomein B4	**gekoppeld aan**	
14.1.2	F1	24

3.3 DOMEIN C: INTERNE ORGANISATIE EN PERSONEELSBELEID

De kandidaat kan de interne organisatie van een organisatie beschrijven en deze relateren aan de doelstelling en aard van de organisatie. Hij kan personeelsbeleid beschrijven en daarbij de relatie leggen met de doelstelling en de aard van de organisatie.

Subdomein C2: Personeelsbeleid

16. De kandidaat kan personeelsbeleid/HRM beschrijven en daarbij de relatie leggen met de doelstelling en de aard van de organisatie.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat met behulp van concrete voorbeelden het personeelsbeleid van een organisatie kan uitleggen evenals de relatie van dat personeelsbeleid met de doelstelling en de aard van de organisatie, inclusief de relevante wet- en regelgeving. Daarbij kan de leerling keuzes maken in belangrijke aspecten van personeelsbeleid, uitgaande van een bepaalde gegeven personeelsbehoefte, het werven, selecteren en aannemen van personeel en het behouden, motiveren, (bij-) scholen of eventueel afscheid nemen van personeel.

In dat verband kan de kandidaat		
16.1	De betekenis van werving en selectie van personeel uitleggen in relatie tot de doelstelling en de aard van de organisatie	
16.2	de verschillende vormen van een arbeidsrelatie voor een organisatie noemen.	
16.3	de verschillen tussen de overeenkomst van opdracht voor een ZZP'er en een individuele arbeidsovereenkomst uitleggen.	
16.4	de vormen van en voorwaarden aan een individuele arbeidsovereenkomst noemen.	
16.5	de verschillen tussen een cao en een individuele arbeidsovereenkomst noemen.	
16.6	de gevolgen van wetgeving met betrekking tot ontslagrecht-voor de organisatie uitleggen.	
16.7	beloningsvormen noemen.	
Belangrijkste begrippen	• arbeidsrelatie	• individuele arbeidsovereenkomst • zzp / freelance / overeenkomst van opdracht • Full Time Equivalent / FTE
	• werven en selecteren	• personeelsbehoefte • functieprofielen • functiewaardering • sollicitatieprocedure • vacatures
	• voorwaarden aan individuele arbeidsovereenkomst	• gezagsverhouding • arbeidsverplichting • loon
	• vormen van individuele arbeidsovereenkomst	• voor onbepaalde tijd • voor bepaalde tijd • oproepcontract
	• ontslag wetgeving	• ontslagrecht • arbowetgeving • ontslaggronden • transitievergoeding
	• collectieve arbeidsovereenkomst	• ondernemingsraad • vakbond

		• werknemersorganisatie • werkgeversorganisatie
	• beloningsvormen	• in geld • in aandelen • promotie • ~~carrièreperspectief~~ • mogelijk tot professionele ontwikkeling

3.4 DOMEIN D: INVESTEREN EN FINANCIEREN

De kandidaat kan bij een investeringsvraagstuk noemen welke gegevens relevant zijn, uitleggen of een investering economisch zinvol is en hierbij verschillende investeringsselectiemethoden analyseren en beoordelen. Hij kan vanuit het perspectief van een organisatie de werking van de vermogensmarkt uitleggen. De kandidaat kan in de context van een financieringsvraagstuk de redenen voor het aantrekken van verschillende types vermogen noemen en uitleggen welke risico's financiering met vreemd vermogen met zich meebrengen.

Subdomein D2: Financieren

18. De kandidaat kan vanuit het perspectief van een organisatie de werking van de vermogensmarkt beschrijven.

Voor het centraal examen betekent dit:

18.1. dat de kandidaat de verschillende financieringsmogelijkheden voor een eenmanszaak/vof kan begrijpen.

In dat verband kan de kandidaat		
18.1.1	verschillende financieringsmogelijkheden ~~wijzen~~ in geval van ~~startende~~ eenmanszaak/vof uitleggen ~~noemen onderneming.~~	
Belangrijkste begrippen	• Financieringsmogelijkheden	• eigen middelen ~~inbreng~~ • lening via bank~~en~~ • crowdfunding • lening overige vermogensverschaffers

18.2. dat de kandidaat ~~de~~ verschillende financieringsmogelijkheden voor een bv en nv kan begrijpen.

In dat verband kan de kandidaat		
18.2.1	verschillende financieringsmogelijkheden in geval van bv en nv uitleggen.	
18.2.2	het belang van de vermogensmarkt voor een onderneming uitleggen	
18.2.3	de belangrijkste toezichthouders op de vermogensmarkt noemen en hun rol in de financiële sector uitleggen.	
Belangrijkste begrippen	• financieringsmogelijkheden	
	• vermogensmarkt	• openbaar en onderhands vermogen
	• toezichthouders	• Autoriteit Financiële Markten (AFM) • De Nederlandsche Bank (DNB) • Autoriteit Consument & Markt (ACM)

19. De kandidaat kan in de context van een financieringsvraagstuk de redenen voor het aantrekken van verschillende types vermogen onderscheiden.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat in de context van een financieringsvraagstuk vanuit het perspectief van een organisatie de keuze voor een financieringsmogelijkheid kan uitleggen.

In dat verband kan de kandidaat		
19.1	de verschillen tussen beurskoers en emissiekoers uitleggen.	
19.2	de invloed van het beursklimaat, de beurskoers en de toekomstverwachting op de emissiekoers uitleggen.	
19.3	de verschillen tussen de vormen van lang vreemd vermogen, i.c. hypothecaire lening, obligatielening en onderhandse lening noemen.	
19.4	de verschillen tussen vormen van kort vreemd vermogen, i.c. rekening-courant krediet, leverancierskrediet en afnemerskrediet noemen.	
19.5	de voor- en nadelen van de verschillende financieringsmogelijkheden voor de organisatie die vermogen wil aantrekken uitleggen.	
Belangrijkste begrippen	• aandelenkapitaal	•
	• aandeel	• emissiekoers • beurskoers
	• lang vreemd vermogen	• hypothecaire lening • onderhandse lening • obligatielening
	• kort vreemd vermogen	• rekening-courantkrediet • leverancierskrediet • afnemerskrediet

20. De kandidaat kan onderkennen welke risico’s financiering met vreemd vermogen met zich meebrengt.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat kan analyseren welke risico’s financiering met vreemd vermogen met zich meebrengt.

In dat verband kan de kandidaat	
20.1	de gevolgen van de verhouding tussen eigen vermogen/vreemd vermogen voor het interestpercentage op vreemd vermogen en het faillissementsrisico analyseren.
20.2	de voorwaarden die vermogensverschaffers stellen uitleggen
Belangrijkste begrippen	• rendementseis • solvabiliteiteis • liquiditeitseis • onderpand

3.5 DOMEIN E: MARKETING

De kandidaat kan verklaren wat marketing inhoudt, kan marketingdoelstellingen uitleggen, en kan uitleggen op welke wijze deze doelen gerealiseerd kunnen worden en de gevolgen beschrijven van marketing voor de consument en de maatschappij.

Subdomein E2: Marketingbeleid

22. De kandidaat kan het marketingbeleid van een organisatie beschrijven.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat de marketingbesluiten van een bedrijf kan beoordelen in relatie tot de realisatie van de beoogde marketingdoelstellingen met als vertrekpunt de specifieke oplossing die een product biedt voor de klanten.

In dat verband kan de kandidaat		
22.1	de marketingdoelstellingen in relatie tot de ondernemingsdoelstelling uitleggen.	
22.2	de vier instrumenten van de marketingmix noemen.	
22.3	de samenhang tussen ~~de~~ marketinginstrumenten uitleggen in relatie tot de beoogde marketingdoelstelling.	
Belangrijkste begrippen	• marketingdoelstellingen	• marktpositie • markt creëren • marktaandeel • klantbehoud
	• Marktomvang	• absoluut • relatief • marktaandeel
	• marketing~~mix~~ instrumenten	• productbeleid • prijsbeleid • plaatsbeleid • promotiebeleid
	• productbeleid	• soort en type product (materieel / immaterieel) • kwaliteit van de producten • assortimentsgrootte (breed, diep) • merken • verpakking • service en garantie
	• prijsbeleid	• afroompolitiek • penetratiepolitiek • psychologische prijzen
	• plaatsbeleid	• fysieke winkels en/of online
	• promotiebeleid	• reclame • rol van social media

3.6 DOMEIN F: FINANCIEEL BELEID

De kandidaat kan financiële feiten inventariseren en financiële overzichten opstellen. Hij kan financiële en niet-financiële informatie analyseren en het belang van beide uitleggen voor het besturen van de organisatie. Hij kan voor een dienstenonderneming, die soms ook producten inkoopt en verkoopt, de verschillende kostensoorten noemen, het resultaat berekenen en de verschillen analyseren.

Subdomein F1: Vastleggen van financiële en niet-financiële informatie

23. De kandidaat kan financiële feiten inventariseren en verwerken tot financiële overzichten.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat financiële overzichten kan opstellen en analyseren.

In dat verband kan de kandidaat		
23.1	de gevolgen van financiële feiten voor de balans en winst- en verliesrekening analyseren. *NB 1 De kandidaat hoeft geen journaalposten op te stellen* *NB 2 de kandidaat hoeft de gevolgen van financiële feiten voor overlopende posten niet te analyseren.*	
23.2	de kosten op basis van gegeven uitgaven en de opbrengsten op basis van gegeven ontvangsten en vice versa, berekenen ten dienste van de resultaat berekening (periode toerekeningsstelsel).	
23.3	het onderscheid uitleggen tussen het periodetoerekeningstelsel en het kasstelsel.	
23.4	een beginbalans, een liquiditeitsbegroting, een exploitatiebegroting en een geprognosticeerde eindbalans ten dienste van de interne verslaggeving opstellen.	
23.5	de samenhang uitleggen tussen een exploitatiebegroting, een geprognosticeerde eindbalans en een liquiditeitsbegroting gegeven de beginbalans.	
Belangrijkste begrippen	financiële feiten	• inkoop (en ontvangst) van goederen en diensten (contant en op rekening) • verkoop (en aflevering) van goederen en diensten (contant en op rekening) • aflossen van schulden • interest op schulden • afschrijving (op basis van aanschafwaarde) • btw verrekening • privéontvangsten en -uitgaven • overige ontvangsten per kas en bank • overige uitgaven per kas en bank
	financiële overzichten	• beginbalans • liquiditeitsbegroting • exploitatiebegroting • geprognosticeerde eindbalans • winst- en verliesrekening • gerealiseerde balans • overzicht ontvangsten en uitgaven
	overlopende posten	• nog te betalen bedragen • nog te ontvangen bedragen • vooruit betaalde bedragen • vooruit ontvangen bedragen

	• periodetoerekenings telsel • kasstelsel	• ontvangsten • opbrengsten • uitgaven • kosten

24. De kandidaat kan financiële en niet-financiële informatie onderscheiden en het belang van beide uitleggen voor het besturen van de organisatie.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat kan aangeven welke financiële en niet-financiële informatiebehoefte voor het management van belang is om het functioneren van een organisatie te analyseren.

In dat verband kan de kandidaat		
24.1	de verschillen tussen financiële informatie en niet-financiële informatie uitleggen	
Belangrijkste begrippen	niet-financiële informatie	• innovatiekracht • personeelsverloop • ziekteverzuim • klanttevredenheid • imago • leveringstermijn • leveringsbetrouwbaarheid • dataveiligheid • werkgelegenheid • diversiteit en inclusie

Subdomein F2: Kosten- en winstvraagstukken

25. De kandidaat kan voor een dienstverlenende onderneming de verschillende kostensoorten onderscheiden, de winst bepalen en verschillen verklaren.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat voor een dienstenonderneming, die soms ook producten inkoopt en verkoopt, het behaalde resultaat / de winst[1] kan vaststellen.

In dat verband kan de kandidaat		
25.1	de omzet berekenen op basis van een gegeven verkoopprijs.	
25.2	uitleggen wat de verschillen zijn tussen constante en variabele kosten.	
25.3	de break-even afzet en de break-even omzet berekenen en grafisch toepassen.	
25.4	berekenen hoe groot de verkoopprijs inclusief btw is bij een bekend zijnde verkoopprijs exclusief btw en vice versa.	
25.5	het begrote resultaat voor en na ~~winst~~belastingen berekenen	
25.6	het gerealiseerde resultaat voor en na ~~winst~~belastingen berekenen	
25.7	de invloed van een verandering van de prijzen, hoeveelheden en kosten op het resultaat berekenen.	
25.8	De resultaatverdeling/winstverdeling opstellen.	
Belangrijkste begrippen	• opbrengsten	• omzet
	• constante kosten • variabele kosten	• proportionele variabele kosten
	• btw	• te vorderen btw • te betalen btw
	• break even omzet • break even afzet*	• afzet • verkoopprijs • dekkingsbijdrage per product
	• resultaat voor ~~winst~~belasting • resultaat na ~~winst~~belasting	• vennootschapsbelasting • inkomstenbelasting
	• resultaatverdeling/ winstverdeling	• resultaat voor ~~winst~~belasting • dividend in euro's • dividendbelasting • winst reservering van het resultaat

[1] In de syllabus worden 'winst' en 'resultaat' als synoniemen gezien. In de centrale examens wordt 'resultaat' gebruikt.

3.7 DOMEIN G: VERSLAGGEVING

De kandidaat kan een eenvoudige jaarrekening van een organisatie analyseren.

26. De kandidaat kan de jaarrekening van een eenvoudige organisatie (zoals een MKB-bedrijf) interpreteren en uitleggen.

Voor het centraal examen betekent dit dat de kandidaat op basis van de analyse van een eenvoudige jaarrekening tot besluitvorming kan komen vanuit het perspectief van derden, bijvoorbeeld beleggers, banken en investeerders.

In dat verband kan de kandidaat		
26.1	uitleggen wat de verschillende posten op de balans en winst- en verliesrekening van de jaarrekening inhouden.	
26.2	uitleggen welke voor- en nadelen zijn verbonden van het hanteren van kengetallen.	
26.3	Financiële kengetallen ter beoordeling van de onderneming door de stakeholder berekenen: liquiditeitsratio's: current ratio, quick ratio solvabiliteitsratio's: EV/VV, VV/TV rentabiliteitsratio's: REV, RTV, IVV	
26.4	de ontwikkeling van de organisatie op het terrein van liquiditeit, solvabiliteit en rentabiliteit aan de hand van kengetallen van twee opeenvolgende balansen en/of winst- en verliesrekeningen- analyseren	
26.5	de betekenis van de accountantsverklaring en de rol van de externe accountant in het maatschappelijk verkeer uitleggen.	
Belangrijkste begrippen	• jaarverslag	• bestuursverslag • jaarrekening • accountantsverklaring
	• jaarrekening	• balans • winst- en verliesrekening
	• vaste activa	• vaste activa
	• vlottende activa	• voorraad • debiteuren • overlopende posten • liquide middelen • te vorderen btw
	• eigen vermogen	• eigen vermogen (bij eenmanszaak) • vermogen firmant (bij vof) • aandelenkapitaal, reserves en resultaat (bij bv en nv)
	• lang vreemd vermogen	• hypothecaire lening • onderhandse lening • obligatielening
	• kort vreemd vermogen	• crediteuren • rekening-courantkrediet • overlopende posten • te betalen btw • af te dragen btw
	• winst- en verliesrekening	• omzet • kosten • resultaat

In dat verband kan de kandidaat		

	• financiële kengetallen	• liquiditeitsratio
		  ○ current ratio
		  ○ quick ratio
		• solvabiliteitsratio
		  ○ EV/VV
		  ○ VV/TV
		• rentabiliteitsratio
		  ○ REV
		  ○ RTV
		  ○ IVV

	• controleverklaring van de accountant	
	• stakeholders	• belanghebbenden

4 HET CENTRAAL EXAMEN

4.1 ZITTINGEN

Raadpleeg hiervoor Het Examenblad, www.examenblad.nl

4.2 VAKSPECIFIEKE REGELS CORRECTIEVOORSCHRIFT

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld: voor rekenfouten worden geen punten afgetrokken. Wanneer echter de kandidaat bij een berekening kennelijk verzuimd heeft door schatting controle op het antwoord uit te oefenen, wordt voor deze fouten 1 punt afgetrokken tot een maximum van 2 punten per opgave.

4.3 HULPMIDDELEN

Raadpleeg hiervoor Het Examenblad, www.examenblad.nl

BIJLAGE 1 EXAMENPROGRAMMA BEDRIJFSECONOMIE, ONDERNEMERSCHAP EN FINANCIËLE ZELFREDZAAMHEID HAVO

Het eindexamen
Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.
Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Van persoon naar rechtspersoon
Domein C	Interne organisatie en personeelsbeleid
Domein D	Investeren en financieren
Domein E	Marketing
Domein F	Financieel beleid
Domein G	Verslaggeving
Domein H	Keuze-onderwerpen

Het centraal examen
Het centraal examen heeft betrekking op de (sub)domeinen A, B, C2, D2, E2, F en G zoals hieronder nader uitgewerkt.
CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.
CvTE maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen
Het schoolexamen heeft betrekking op domein A, B en :
- de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of
- subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof
Domein A: Vaardigheden
Algemene vaardigheden
Subdomein A1: Informatie-vaardigheden gebruiken
1 De kandidaat kan doelgericht informatie zoeken, interpreteren, selecteren en verwerken.

Subdomein A2: Communiceren
2 De kandidaat kan adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied.

Subdomein A3: Reflecteren op leren
3 De kandidaat kan bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

Subdomein A4: Studie en beroep
4 De kandidaat kan aangeven op welke wijze bedrijfseconomische en organisatorische kennis in studie en beroep wordt gebruikt en kan mede op basis daarvan zijn belangstelling voor studies en beroepen onder woorden brengen.

Subdomein A5: Onderzoeken
5 De kandidaat kan in contexten onderzoek op basis van vraagstellingen uitvoeren en conclusies trekken uit de onderzoeksresultaten.
De kandidaat maakt daarbij gebruik van consistente redeneringen en relevante rekenkundige en wiskundige vaardigheden.

Vakspecifieke vaardigheden
Subdomein A6: Benaderingswijzen

6 De kandidaat kan relevante bedrijfseconomische en organisatorische aspecten van een probleem herkennen, zowel binnen een organisatie als in het persoonlijk leven.

7 De kandidaat kan bij de oplossing van een bedrijfseconomisch of organisatorisch probleem een bedrijfseconomische denkwijze gebruiken.

8 De kandidaat kan bij veel voorkomende vraagstukken binnen een organisatie op het gebied van:
- de interne organisatie en personeelsbeleid
- de investeringen en financiering
- het marketingbeleid
- het financieel beheer
- de verslaggeving

de bedrijfseconomische en organisatorische dimensie vanuit het perspectief van het management toepassen en analyseren.

9 De kandidaat kan bedrijfseconomische en organisatorische perspectieven en daaruit voortvloeiende belangen onderkennen van de diverse betrokkenen bij de organisatie.

10 De kandidaat kan:
- bedrijfseconomische werkwijzen toepassen;
- bedrijfseconomische begrippen gebruiken;
- bedrijfseconomische grootheden gebruiken;
- bedrijfseconomische relaties analyseren.

Domein B: Van persoon naar rechtspersoon
Subdomein B1: Persoonlijke financiële zelfredzaamheid
11 De kandidaat kan vraagstukken met persoonlijke financiële consequenties herkennen en (financieel) onderbouwde keuzes maken.

Subdomein B2: De oprichting van een eenmanszaak
12 De kandidaat kan het proces voor en rond de oprichting van een eenmanszaak beschrijven en in de rol van ondernemer toepassen.

Subdomein B3: Van eenmanszaak naar rechtspersoon
13 De kandidaat kan de belangrijkste kenmerken van verschillende rechtsvormen beschrijven.

Subdomein B4: Perspectief op de organisatie
14 De kandidaat kan de plaats van de organisatie in de maatschappij beschrijven.

Domein C: Interne organisatie en personeelsbeleid
Subdomein C1: Interne organisatie
15 De kandidaat kan de interne organisatie (inclusief de taken van het management en de stijlen van leiderschap) van een organisatie beschrijven en deze relateren aan de doelstelling en aard van de organisatie.

Subdomein C2: Personeelsbeleid
16 De kandidaat kan personeelsbeleid/HRM beschrijven en daarbij de relatie leggen met de doelstelling en de aard van de organisatie.

Domein D: Investeren en financieren
Subdomein D1: Investeren
17 De kandidaat kan bij een investeringsvraagstuk beschrijven welke gegevens relevant zijn, vaststellen of een investering economisch zinvol is en hierbij verschillende investeringsselectiemethoden toepassen en analyseren.

Subdomein D2: Financieren
18 De kandidaat kan vanuit het perspectief van een organisatie de werking van de vermogensmarkt beschrijven.

19 De kandidaat kan in de context van een financieringsvraagstuk de redenen voor het aantrekken van verschillende types vermogen onderscheiden.

20 De kandidaat kan onderkennen welke risico's financiering met vreemd vermogen met zich meebrengt.

Domein E: Marketing
Subdomein E1: Doel en organisatie van marketingactiviteiten
21 De kandidaat kan marketing beschrijven met het oog op de te onderscheiden doelgroepen.

Subdomein E2: Marketingbeleid
22 De kandidaat kan het marketingbeleid van een organisatie beschrijven.

Domein F: Financieel beleid
Subdomein F1: Vastleggen van financiële en niet-financiële informatie
23 De kandidaat kan financiële feiten inventariseren en verwerken tot financiële overzichten.

24 De kandidaat kan financiële en niet-financiële informatie onderscheiden en het belang van beide uitleggen voor het besturen van de organisatie.

Subdomein F2: Kosten- en winstvraagstukken
25 De kandidaat kan voor een dienstverlenende onderneming de verschillende kostensoorten onderscheiden, de winst bepalen en verschillen verklaren.

Domein G: Verslaggeving
26 De kandidaat kan de jaarrekening van een eenvoudige organisatie (zoals een MKB-bedrijf) interpreteren en uitleggen.

Domein H: Keuze-onderwerpen

BIJLAGE 2 SCHEMA UIT HET RAPPORT VAN DE COMMISSIE BOOT

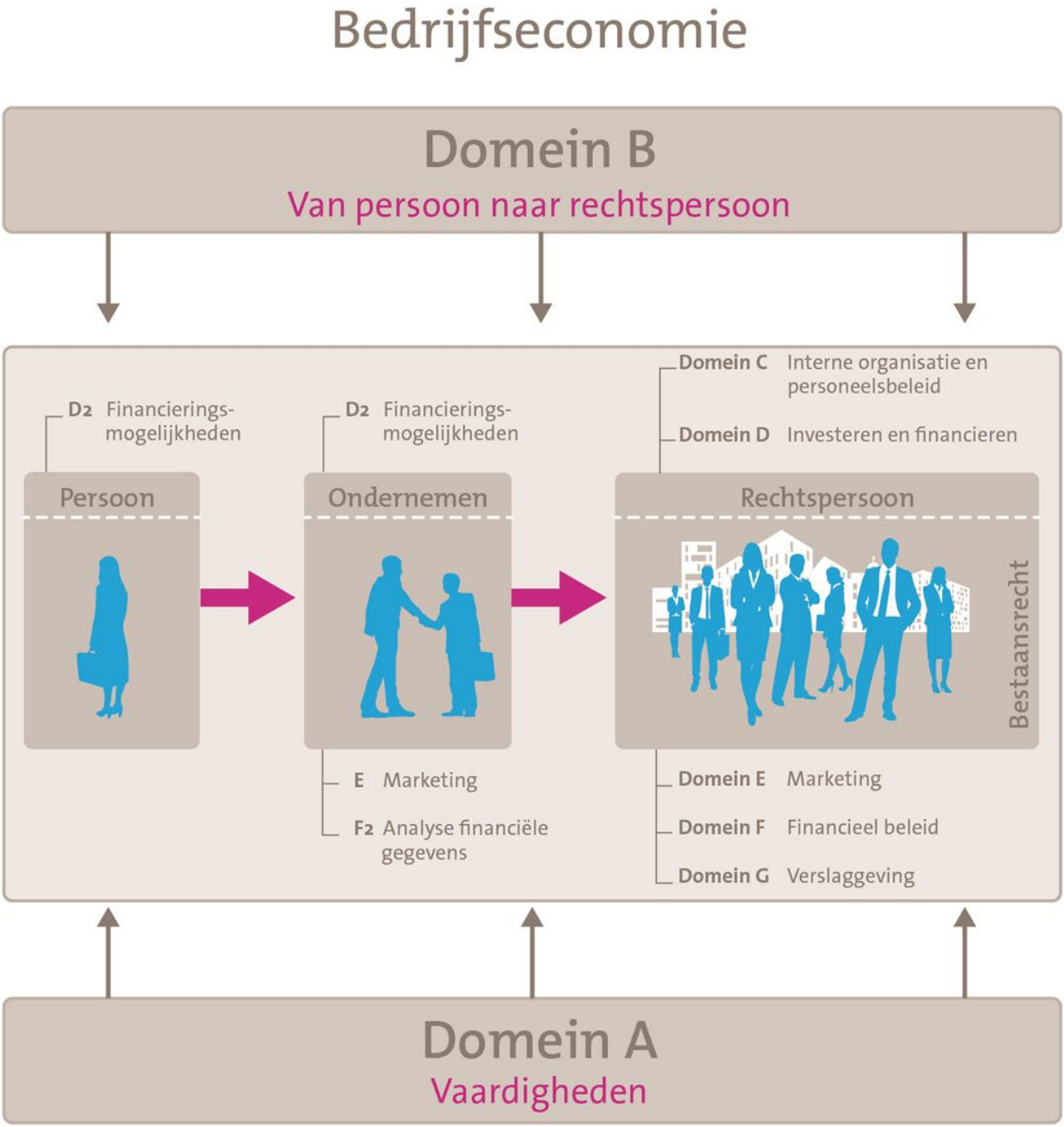

BIJLAGE 3 UITLEG BIJ DE HANDELINGSWERKWOORDEN

Beheersings-niveau Bloom	omschrijving	Samenvattend/ overkoepelend handelingswerk-woord in gespecificeerde eindterm	staat voor de handelingswerkwoorden
Memoriseren	Ophalen van relevante kennis uit het geheugen en zowel mondeling, geschreven als grafische kunnen laten zien.	Noemen	noemen, herkennen, aanwijzen, definiëren, vinden, kiezen, onderstrepen, invullen, citeren, arceren
Begrijpen	De betekenis achterhalen van informatie, zowel mondeling, geschreven als grafische informatie. De betekenis kunnen verbinden met andere kennis, voorbeelden geven etc.	Uitleggen	verklaren, verhelderen, beschrijven, voorbeelden geven, toelichten, uitleggen, onderbouwen, aantonen
Toepassen	Elementen uit 'memoriseren' en 'begrijpen' hanteren in nieuwe situaties; kiezen van de juiste regels, schema's, begrippen enz.	Berekenen Opstellen	hanteren, een overzicht geven, schatten, voorspellen, vormgeven vragen formuleren
Analyseren	Materiaal/bronnen in stukjes verdelen en ontdekken hoe de stukjes gerelateerd zijn tot elkaar en tot en overall structuur	Analyseren	vergelijken, selecteren, indelen, kenmerken bepalen, determineren, structureren, ontleden
Evalueren	Tot en afgewogen eindoordeel komen, hier een uitspraak over doen, een besluit nemen	Beoordelen	bekritiseren, testen, beoordelen, doorlichten
Creëren	Elementen samenvoegen tot een coherent geheel of een origineel product	Adviseren	rapporteren, hypothese opstellen, adviseren, ontwerpen, construeren, maken

BIJLAGE 4 STANDAARDFORMULES IN HET CENTRAAL EXAMEN BEDRIJFSECONOMIE HAVO/VWO

Onderstaande tabel bevat de standaardformules voor bedrijfseconomie havo/vwo die een leerling moet kunnen gebruiken in het centraal examen. Deze formules worden *niet* gegeven in de examenopgaven.

Formules die je logischerwijs zelfstandig kunt beredeneren zijn niet opgenomen in de lijst.

Indien voor een examenopgave een andere formule dan een standaardformule nodig is, wordt deze formule gegeven in de opgave.

Vwo-kandidaten dienen *ook* de somformule van een meetkundige reeks te kunnen gebruiken. Deze formule wordt *wel* gegeven in examenopgaven.

Standaardformules	**Havo**	**~~vwo~~**
Liquiditeit~~sratio's~~		
quick ratio = $\frac{\text{vlottende activa exclusief voorraden}}{\text{kort vreemd vermogen}}$	x	~~x~~
current ratio = $\frac{\text{vlottende activa}}{\text{kort vreemd vermogen}}$	x	~~x~~
Solvabiliteit~~sratio's~~		
solvabiliteit = $\frac{\text{eigen vermogen}}{\text{vreemd vermogen}}$ x 100% of $\frac{\text{vreemd vermogen}}{\text{totale vermogen}}$ x 100%	x	
~~solvabiliteit: elk verhoudingsgetal tussen EV/VV/TV~~		~~x~~
Rentabiliteit~~sratio's~~		
rentabiliteit van het totale vermogen = $\frac{\text{resultaat + interestkosten}}{\text{het gemiddelde totale vermogen}}$ x 100%	x	x
rentabiliteit van het eigen vermogen = $\frac{\text{resultaat}}{\text{het gemiddelde eigen vermogen}}$ x 100%	x	x
interestkosten van het vreemd vermogen = $\frac{\text{interestkosten}}{\text{gemiddeld vreemd vermogen}}$ x 100%	x	x
~~cashflow = resultaat + afschrijvingen~~		~~x~~
~~dividendrendement =~~ $\frac{\text{dividend per aandeel}}{\text{gemiddelde beurskoers}}$ ~~x 100%~~		~~x~~
~~beleggersrendement =~~ $\frac{\text{opbrengst en koersresultaat van de belegging in een jaar}}{\text{gemiddeld belegd vermogen in dat jaar}}$ ~~x 100%~~		~~x~~

Hefboomformule		
$REV_{\text{voor belasting}} = RTV + (RTV - IVV) \times \frac{\text{vreemd vermogen}}{\text{eigen vermogen}}$		~~x~~
Break-even analyse		
$\text{breakeven-omzet} = \frac{\text{totale constante kosten}}{\text{dekkingsbijdrage in perunage van de omzet}}$	x	~~x~~
$\text{perunage} = \frac{\text{percentage}}{100}$	x	~~x~~
$\text{breakeven-afzet} = \frac{\text{totale constante kosten}}{\text{dekkingsbijdrage per product}}$	x	~~x~~
~~**Resultaat**~~		
~~Verkoopresultaat = afzet x (verkoopprijs – kostprijs)~~		~~x~~
~~Budgetresultaat = gerealiseerde afzet x kostprijs – werkelijke kosten~~		~~x~~
~~**Verschillenanalyse**~~		
~~efficiencyresultaat = (sh – wh) x sp~~ ~~prijsresultaat = (sp – wp) x wh~~ ~~sh = standaardhoeveelheid~~ ~~wh = werkelijke hoeveelheid~~ ~~sp = standaardprijs~~ ~~wp = werkelijke prijs~~		~~x~~
~~gerealiseerd bezettingsresultaat = (W – N) x C/N~~ ~~W = werkelijke bezetting~~ ~~N = normale bezetting~~ ~~C = totale constante kosten~~		~~x~~
~~begroot bezettingsresultaat = (B – N) x C/N~~ ~~B = begrote bezetting~~ ~~N = normale bezetting~~ ~~C = totale constante kosten~~		~~x~~
~~prijsresultaat constante kosten = Cb – Cw~~ ~~Cb = begrote constante kosten~~ ~~Cw = werkelijke constante kosten~~		~~x~~

BIJLAGE 5 VERANTWOORDING BIJ DE AANPASSINGEN IN DE SYLLABI HAVO VANAF 2025

Inleiding

Het huidige examenprogramma bedrijfseconomie[2] havo en vwo wordt vanaf september 2018 gedoceerd. De eerste centrale examinering vond plaats in mei/juni 2021. Examenprogramma en syllabi houden een grote verandering in, in verhouding tot het 'oude vak' management en organisatie. Deze verandering is doorgevoerd zonder dat een pilot is gedaan. Monitoringonderzoek van SLO (Elzen 2020, 2021) laat zien dat de implementatie en invoering overwegend succesvol is verlopen. Ook de ontwikkeling en afname van de eerste centrale examens verliep positief. Niettemin werden ook knelpunten geconstateerd. In het najaar van 2021 stelde het CvTE, na overleg met de Vecon, SLO, Cito en OCW, een syllabuscommissie[3] in om een oplossing te formuleren voor die knelpunten.

De syllabuscommissie richtte zich eerst op de syllabus havo, waarvan de leerstof voor het centraal examen als overladen en te weinig samenhangend werd ervaren. Ook werd de uitwerking van domein B, met name subdomein B1.4, als te gedetailleerd ervaren.

Werkwijze

De syllabuscommissie heeft eerst in enkele sessies wijzigingsvoorstellen besproken. Die werden samengebracht in een conceptversie voor een nieuwe syllabus havo die in maart-april 2022 aan docenten werd voorgelegd. Dit gebeurde via een door 59 docenten ingevulde digitale vragenlijst. Parallel werden twee panelbijeenkomsten georganiseerd waaraan 11 docenten deelnamen. In april nam een afvaardiging van de commissie ook deel aan een door de Vecon-sectie BE georganiseerd gesprek over de syllabus. De opbrengst van de veldraadpleging is door de commissie in twee sessies besproken. Tot slot zijn de uitkomsten van de veldraadpleging en de keuzes die de syllabuscommissie vervolgens heeft gemaakt nog besproken met het BE-sectiebestuur van de Vecon.

Voornaamste conclusies uit de veldraadpleging

In de conceptsyllabus voor de veldraadpleging zette de commissie een aantal mogelijke keuzes scherp aan. Dat leverde gevarieerd commentaar op van docenten zowel over generieke zaken als details. De voornaamste opmerkingen van docenten gingen over:

- De handelingswerkwoorden: het voorstel van de commissie om die niet langer gedetailleerd maar meer generiek te vermelden kreeg geen goede ontvangst. Een flink deel van de docenten gebruikt deze specificering in de lespraktijk omdat het een handvat is om grip te houden op de omvang van de lesstof voor het centraal examen. De commissie heeft de specificatie van de handelingswerkwoorden daarom gehandhaafd, zich realiserend dat de huidige systematiek onvoldoende coherent is. Dit onderwerp zal op een later moment, bij de voorgenomen actualisatie van het examenprogramma, opnieuw moeten worden opgepakt;
- De omvang van de syllabus: een meerderheid zag in de voorstellen een verlichting, maar een flinke minderheid was kritisch, bijvoorbeeld vanwege de omgang met de handelingswerkwoorden en de omvang van domein B.

In de contacten van de commissie met docenten bleek dat voor sommige onderwerpen het schrappen van begrippen tot discussie leidde. Soms werd dat bepaald door opvattingen over de aard van het vak bedrijfseconomie, soms omdat een begrip zo aantrekkelijk is om uit te leggen in de klas en soms omdat leerlingen zo'n begrip relatief gemakkelijk beheersen. Dat zijn alle valide argumenten voor leerstofkeuze. Tegelijkertijd werd met name in de docentenpanels de commissie op het hart gedrukt toch vooral te kiezen omdat de stof nu te omvangrijk is.

De commissie heeft uiteindelijk voor- en nadelen gewogen en keuzes gemaakt. Die keuzes kunnen nooit elke docent tevreden stellen. De veldraadpleging borgt dat dit wel voor een grote groep docenten het geval zal zijn. Daarbij is het belangrijk te beklemtonen dat het niet opnemen of schrappen van begrippen in de syllabus niet betekent dat deze niet in het onderwijs mogen voorkomen. Het staat een docent vrij

[2] Het schoolvak bedrijfseconomie heet voluit bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid. In deze toelichting wordt de benaming bedrijfseconomie gebruikt.

[3] De syllabuscommissie bestond uit vier docenten bedrijfseconomie te weten: Anneloes Brentjes, Peter van den Berg (beiden vanuit de Vecon), Minouche Boode en Wim Neervoort (vanuit de CvTE vaststellingscommissie). Voorzitter was dr. Quincy Elvira, vakdidacticus economie en bedrijfseconomie aan de Universiteit van Amsterdam. De commissie werd geadviseerd door Jan Stevens (Cito) en Marc den Elzen (SLO). De laatste was ook secretaris van de commissie.

om inhoudelijke keuzes te maken in het gegeven onderwijs en – eventueel – het schoolexamen. In het centraal examen echter wordt alleen de syllabus getoetst.

Keuzes van de commissie per domein

Domein A

Samenhang binnen het schoolvak bedrijfseconomie

Een bedrijfseconoom stelt andere vragen dan een historicus of een socioloog. De benaderingswijze (domein A) stuurt leerlingen met een schoolvakspecifiek perspectief waarmee ze de wereld kunnen bekijken. Onderdeel van de benaderingswijze zijn het ervaringsobject (d.w.z. de verschijnselen die door een bepaalde tak van wetenschap bestudeerd worden) en het kenobject (d.w.z. de wijze waarop het ervaringsobject wordt beschouwd passend vanuit de gedachte van de bijbehorende wetenschappelijke discipline). Binnen het schoolvak bedrijfseconomie is het ervaringsobject de bedrijfshuishouding/het bedrijf i.e een financieel-economisch zelfstandige productorganisatie (of simpelweg een organisatie). Een organisatie is een samenwerkingsverband of coalitie van personen die met gebruikmaking van productiemiddelen een bepaald doel nastreeft door deelname aan het maatschappelijk productieproces. Het kenobject zorgt voor een inperking vanuit welk perspectief we naar het ervaringsobject (= het bedrijf) kijken. Het kenobject van bedrijfseconomie is het bedrijfseconomisch aspect der verschijnselen (i.e. financieringsbeslissingen; investeringsbeslissingen, marketingbeslissingen, beslissingen over het personeel, beslissingen over de organisatiestructuur, beslissingen over de interne en externe verslaggeving etc.).

Uitgangspunt bij het maken van keuzes tussen alternatieven is dat dit op basis van vooral financieel-economische afwegingen plaatsvindt. Dat betekent in dit verband vanuit een bedrijfseconomisch aspect. Het bedrijfseconomisch aspect kenmerkt zich door het streven naar doelmatigheid, i.e. een gewenste uitkomst steeds met een minimum aan 'middelen' te verkrijgen; of omgekeerd, dat men bij gegeven middelen zal streven naar een maximale uitkomst. Dit bedrijfseconomisch aspect is het vertrekpunt/zwaartepunt van het schoolvak bedrijfseconomie. Het bedrijfseconomische aspect moet bezien worden in samenhang met ethische, psychologische, juridische en eventuele andere aspecten. Immers domeinen zoals personeelsbeleid, marketing en externe financiële berichtgeving hebben een multidisciplinair karakter. Bij personeelsbeleid komen bedrijfseconomie en gedrags- en organisatiewetenschappen samen en bij externe financiële berichtgeving komen bedrijfseconomie ("waarde en winst") samen met recht (ondernemingsrecht) en informatie- en communicatiewetenschappen. Marketing is ontleend aan economie, de sociologie en de psychologie.

Domein B

Achtergrond

Een aanleiding om het schoolvak management & organisatie te vernieuwen was onder andere de focus op burgerschap. De vakvernieuwingscommissie (2014) schrijft daarover het volgende: *"Burgers worden geacht ondernemend te zijn en initiatieven te nemen, in welke rol en positie dan ook. Burgers moeten ook de toenemende complexiteit van de samenleving het hoofd kunnen bieden. Financiële zelfredzaamheid neemt in belang toe" (*Vakvernieuwingscommissie, 2014) Iemand is financieel zelfredzaam "wanneer hij weloverwogen keuzes maakt zodanig dat zijn financiën in balans zijn, zowel op de korte als op de lange termijn."(Nibud 2012).

Zelfredzaamheid is een attitude; financiële zelfredzaamheid gaat over iemands gemoedstoestand, mening en oordeel over financiën. Voor financiële zelfredzaamheid is financiële geletterdheid een randvoorwaarde. Financiële geletterdheid kun je omschrijven als kennis van financiële begrippen en risico's en de vaardigheid, motivatie en vertrouwen om die kennis toe te passen om doeltreffende beslissingen (financiële zekerheid, stabiliteit en keuzevrijheid in het heden en in de toekomst) te nemen op het gebied van financiële zekerheid, stabiliteit en behoud van keuzevrijheid in heden en toekomst in een scala van financiële contexten. Financiële geletterdheid draagt bij aan verbetering van het financiële welzijn van individuen en de samenleving en maakt deelname aan het economische leven mogelijk (OECD, 2014). Financieel onderwijs kan ondersteunend zijn bij financiële zelfredzaamheid door aandacht te besteden aan financiële planning, opstellen van een budget, stellen van financiële doelen en beheren van schulden en beleggingen. Daarbij opgetekend dat beslissingsprocessen anders verlopen in geval van het structureel uit de pas lopen van uitgaven die samenhangen met schuldverplichtingen en de vrij besteedbare ruimte van de schuldenaar (WRR, 2016).

Anders dan het woord zelf misschien impliceert, werkt de vakvernieuwingscommissie zelfredzaamheid breed uit door aandacht te besteden aan de onderwerpen samenwonen, trouwen en scheiden. Feitelijk van financiële *zelf*redzaamheid naar financiële *samen*redzaamheid. Hoewel onderbelicht in het huidige programma, wil de huidige syllabuscommissie de aandacht graag vestigen op het feit dat het beheren van financiën met zijn tweeën een veel grotere uitdaging is dan als individu. Elke partner heeft een andere kijk op geld en vertoont verschillende gedragingen en houdingen ten opzichte van financiën. De tevredenheid van een koppel over hun huwelijk/samenwonen hangt ten dele af van hun persoonlijke praktijken op het gebied van financieel beheer (Britt & Huston, 2012).

Schenken en erven vanaf 2024 niet langer als CE-onderdeel - wetenschappelijke invalshoek

Amagir et al. (2018) baseerden zich in hun onderzoek op zestig wetenschappelijke artikelen waarmee zij onder andere de volgende vraag beantwoorden: welke inhoud bevatten de onderwijsprogramma's op het gebied van financiële geletterdheid op school? Zij stellen vast dat het merendeel van de financiële onderwijsprogramma's in het voortgezet onderwijs gericht is op uitgaven, krediet, sparen, beleggen en budgetteringsconcepten. In mindere mate maar toch substantieel werd verzekeren gevonden. In dit onderzoek naar de inhoud van financiële geletterdheid vindt de syllabuscommissie de rationale om schenken en erven te schrappen als in het centraal examen te toetsen onderwerpen.

Relevantie als invalshoek

Een uitgangspunt van de vakvernieuwingscommissie was aansluiting bij de (financiële) belevingswereld van leerlingen. Daarbij gaat het om de keuze van onderwerpen of thema's en in hoeverre die aansluit bij het ontwikkelingsniveau (de denk- en ervaringswereld) van leerlingen. De commissie heeft zich hier laten informeren door de data van het CBS. Schenken (waarvoor aangifte) en erven (waarvoor aangifte) betreffen binnen de leeftijdscategorie 15-35 jaar een kleine groep binnen de Nederlandse bevolking (bron: Statline). Zo klein dat de commissie van mening is dat leerlingen zich onvoldoende kunnen identificeren met de onderwerpen schenken en erven.

De commissie behoudt de onderwerpen trouwen, samenwonen en scheiden. Deze passen meer in de belevingswereld van de leerlingen. Bijna elke leerling heeft direct of indirect met één van de samenlevingsvormen of het uiteenvallen ervan te maken. In (recent) verschenen rapporten (van den Brakel & Arts, 2017;van den Brakel, Herbers & Arts, 2020) zijn de financiële gevolgen van echtscheiding bij trouwen en uit elkaar gaan bij samenwonen voor het voetlicht gebracht. Daarnaast geldt een parallel met ondernemerschap. Je moet het goed regelen in goede tijden, zodat als het misgaat de 'schade' beperkt blijft. Hierin mag niet ongenoemd blijven dat vanuit het oogpunt van emancipatie dit onderdeel eveneens belangrijk is. Je neemt samen beslissingen, mogelijk ook als het gaat om de verdeling van werk- en zorg en het is goed om op school aandacht te besteden aan hoe deze keuzes kunnen doorwerken op een loopbaan en op 'levensgeluk', in goede en in slechte tijden.

De wijze van besturen

Besluitvorming heeft betrekking op het proces voor het kiezen van de meest logische keuze uit de beschikbare opties om daarmee de meest optimale situatie te creëren. Het is voor leerlingen van belang om te begrijpen dat er factoren zijn die besluitvorming beïnvloeden[4], zoals de medezeggenschapsraad/ ondernemingsraad en Raad van Toezicht (RVT)/ Raad van Commissarissen (RvC). Deze 'gouden driehoek'[5] (bestuur, commissaris/ toezichthouder en medezeggenschap) moet gericht zijn om een dialoog te stimuleren waarbij ze elkaar in evenwicht houden als het gaat om checks & balances, kracht en tegenmacht.

Maatschappelijk verantwoorden ondernemen: een duidelijkere plek

De grote onvoorspelbaarheid die sommige klimaatgerelateerde risico's (extremere hittegolven, weersomstandigheden in bepaalde regio's, verlies van biodiversiteit, stijging van het zeeniveau, zwaardere neerslag, grotere kans op droogte en neerslagtekorten in bepaalde regio's) met zich

[4] Smith, G.F. (2003). Beyond critical thinking and decision making: teaching business student show tot hink. Journal of Management Education, 27, pp 24-51.
[5] Van Hofwegen, L, & Hol, A. (2019). De gouden driehoek: het samenspel van bestuur, toezicht en medezeggenschap. OR/Magazine, 32-33. Geraadpleegd op 03 september 2022, van https://www.arthurhol.nl/images/publicaties/2019_03_OR_Magazine.pdf

meebrengt, dwingt de onderneming om duurzamer te handelen[6]. Arnoud Boot, de voorzitter van de vakvernieuwingscommissie van 2014, geeft in een recent interview aan dat iedere onderneming in verbinding staat met de maatschappij[7]. Door de verwachting die de maatschappij heeft van ondernemingen, passen ondernemingen duurzaamheid (geen kinderarbeid, afvalscheiding, energiebesparing) toe in hun beleid. Daarmee raakt duurzaamheid aan het concept bestaansrecht van de onderneming dat onderdeel is van domein B. Dit past bij één van de principiële leerdoelen van het schoolvak: de leerling ontwikkelt een begrip over het functioneren van organisaties in een samenleving waarin de meeste goederen en diensten in georganiseerd verband worden voortgebracht. Organisaties worden in principe opgericht om permanent te blijven functioneren, met andere woorden: de leiding van een organisatie zal streven naar continuïteit van haar organisatie. De continuïteit is niet per se gerelateerd aan winst als wel aan het vermogen van het bedrijf om waarde te creëren op langere termijn in de drie dimensies people, planet en profit. De syllabuscommissie heeft daarom de rol van maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo) benadrukt in de syllabus havo 2025.

SWOT uit de syllabus voor de samenhang

Het gebied van strategisch management concentreert zich op hoe bedrijven een duurzaam concurrentievoordeel opbouwen om de bedrijfsprestatie op lange termijn te maximaliseren[8]. De SWOT-analyse is een strategisch managementinstrument. In domein F verdwijnen de kritische succesfactoren als onderdeel van de syllabus. Succesfactoren (KSF) zijn van belang om te gebruiken in een SWOT analyse. Immers, dit zijn de factoren waarmee een bedrijf zich onderscheidt ten opzichte van de concurrentie. Recent onderzoek[9] stelt dat studenten aan een universiteit dergelijke analyses al lastig vinden door het gebrek aan praktijkkennis. Laat staan leerlingen in havo 4/5.

Causation en effectuation: mooi onderwerp voor het schoolexamen

Ondernemerschapsonderwijs wordt vaak onderverdeeld in drie benaderingen[10]. Ten eerste, lesgeven "over" ondernemerschap betekent een inhoudelijke en theoretische benadering die gericht is op het geven van een algemeen begrip van het fenomeen. Lesgeven "voor" ondernemerschap betekent een beroepsgerichte benadering die erop gericht is ondernemers in de dop de nodige kennis en vaardigheden bij te brengen. Bij lesgeven "over" en "voor" ondernemerschap, waar de nadruk ligt op het overbrengen van theorie en vaardigheden, past een traditionele docentgerichte ondernemerschapsonderwijs-benadering. Tenslotte, lesgeven "door" ondernemerschap betekent een procesmatige en vaak ervaringsgerichte aanpak waarbij leerlingen een daadwerkelijk ondernemend leerproces doorlopen . De passende didactiek bij deze laatste benadering is een studentgerichte, procesmatige didactische methode die leerlingen voorbereiden om te handelen en hun ideeën omzetten in een product en vervolgens het product op de *markt* brengen[11]. Wanneer het doel is om leerlingen vooraf bepaalde en algemeen aanvaarde wetmatige kennis bij te brengen en over te dragen, zou het proces van causation kunnen worden gebruikt. Wanneer het doel is dat ondernemerschapsonderwijs de leerlingen in staat stelt om ondernemingskansen te creëren en te realiseren, zou het proces van effectuation moeten worden aanbevolen[12]. Het is maar de vraag of subdomein B2 deze twee doelen voor ogen heeft. De syllabuscommissie stelt dat subdomein B2 zich beperkt tot lesgeven "over" ondernemerschap. Leerlingen leren over het starten van een bedrijf, over juridische en zakelijke kaders, over wat het betekent om ondernemend te zijn en over hoe ze een ondernemingsplan moeten opstellen. Het doel van dit type onderwijs is om leerlingen kennis te laten maken met vele aspecten van de ondernemerspraktijk en hun

[6] Wiebes, D.M. (2022). Greenwashing in het voortgezet onderwijs? De behoefte aan een nieuw fundament van bedrijfseconomie. Amsterdam: Interfacultaire Lerarenopleidingen UvA

[7] den Elzen, M. (2022). Monitorrapport bedrijfseconomie. Arnoud Boot: 'Kijk breder naar de ondernemer'. Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs, 1(2022), 12-14.

[8] Summer, C., Bettis, R., Duhaime, I., Grant, J., Hambrick, D., Snow, C., & Zeithaml, C. (1990). Doctoral education in the field of business policy and strategy. Journal of Management, 16, 361–398.

[9] Lohrke, F.T, Mazzei, M.J., & Frownfelter-Lohrke, C.. (2022). Should It Stay or Should It Go? Developing an Enhanced SWOT Framework for Teaching Strategy Formulation. Journal of Management, 46(2), 345–382.

[10] O'Connor, A. (2013). A conceptual framework for entrepreneurship education policy: Meeting government and economic purposes. *Journal of Business Venturing, 28*, 546-563.

[11] Sioukas, A. (2022). Effectuation and causation in the entrepreneurship classroom: learning obstacles of college students. *Entrepreneurship Education*, 5, 1-19.

[12] Mäkimurto-Koivumaa, S. and Puhakka, V. (2013). Effectuation and Causation in Entrepreneurship Education. *International Journal of Entrepreneurial Venturing, 5*(1), 68-83.

inzicht daarin te vergroten. Zaken als causation en effectuation kunnen besproken worden door docenten die bijvoorbeeld deelnemen aan business games waarbij authentiek ondernomen (geen simulaties) wordt en sprake is van lesgeven "door" ondernemen.

Overladenheid als invalshoek

Wat betreft domein B1.4 geven docenten in de SLO monitorrapporten aan dat B1.4 een relevant domein is, maar te uitgebreid. De commissie meent hieruit af te leiden dat de hoeveelheid inhoud niet in relatie staat tot de beschikbare tijd. Op basis van de veldraadpleging is gekozen om erven en schenken samen met de in de syllabus vermelde subbegrippen, te schrappen. In de gesprekken kwam daarbij ook naar voren dat financiële zelfredzaamheid te ruim aanwezig was, waarmee bedrijfseconomie zelf te laat aan bod komt, wat het beklijven van de stof in de weg staat. De commissie heeft als het gaat om de diverse domeinen dit nadrukkelijk meegewogen. Een te veel aan begrippen maakt het programma te fragmentarisch.

Domein C

Achtergrond

"Het nieuwe domein C is, vergeleken met het huidige domein B, geactualiseerd mede vanwege ontwikkelingen in de praktijk van ondernemen, in het bijzonder wat betreft de interne- en externe arbeidsverhoudingen" (Vakvernieuwingscommissie, 2014).

Arbeidsverhoudingen refereren aan de formele en informele regels, de rechten en plichten, die werkgevers en werknemers wederzijds hebben (Delsen, 2000). Hierbij worden externe en interne arbeidsverhoudingen onderscheiden. Bij de externe arbeidsverhoudingen gaat het om de collectieve onderhandelingen in het algemeen en de loonpolitiek in het bijzonder. Het betreft het overleg en de regulering op landelijk- en bedrijfstakniveau. Bij de interne arbeidsverhoudingen gaat het naast de directe en indirecte medezeggenschap voor werknemers in de onderneming of instelling om de wijze waarop een bedrijf is georganiseerd en de daarmee samenhangende managementstijl (Albeda, Dercksen en Tros, 1998). In het huidige examenprogramma bedrijfseconomie zijn zowel de interne als externe arbeidsverhoudingen voldoende gedekt. Echter, de doelstelling van subdomein C2 luidt als volgt: de kandidaat kan personeelsbeleid/HRM beschrijven en daarbij de relatie leggen met de doelstelling en de aard van de organisatie. Het aspect van HRM mag volgens de syllabuscommissie meer belicht worden, omdat HRM en arbeidsverhoudingen beide betrekking hebben op hetzelfde onderwerp, namelijk het organiseren of managen van de arbeidsrelatie tussen een werkgever en zijn/haar werknemers (Looise, 2018).

Instroom toevoegen en uitstroom benadrukken binnen domein C2 - wetenschappelijke invalshoek

Boselie (2014, p. 5) beschrijft HRM als management-besluitvorming en concrete activiteiten ten aanzien van management van arbeid en personeel gericht op het behalen van organisatiedoelstellingen, maatschappelijke doelstellingen en doelstellingen van individuele medewerkers. Door de juiste werknemers te kiezen, verbeteren organisaties hun mogelijkheden om (strategische) doelstellingen te realiseren en toekomstige uitdagingen aan te gaan (Bolander & Sandberg, 2013). Deze instroom (werving en selectie) is het begin van deze zogenaamde 'employee journey' (vrij vertaald medewerkerreis). Dit wordt vervolgd door doorstroom (opleiding- zie ook domein B1;11.1), ontwikkeling, beoordeling en beloning van werknemers. Tenslotte is er de uitstroom, het laten gaan van werknemers, vrijwillig of met een ontslag, pensionering, afvloeiing, en het vinden van een nieuwe baan). Met deze achterliggende gedachte heeft de syllabuscommissie in C2 het onderdeel instroom toegevoegd en uitstroom benadrukt. Dit heeft uiteindelijk geleid tot de volgende zinsnede behorende bij domein C2: *Daarbij kan de leerling keuzes maken in belangrijke aspecten van personeelsbeleid, uitgaande van een gegeven personeelsbehoefte, het werven, selecteren en aannemen van personeel en het behouden, motiveren, (bij-) scholen of eventueel afscheid nemen van personeel.* Hiermee is het 'heel' technisch-juridische deel meer op de achtergrond verdwenen.

Relevantie als invalshoek

Een uitgangspunt van de vakvernieuwingscommissie is de leerling voorbereiden op het werkzame leven en begrip krijgen van het functioneren van organisaties. Hoe komt een bedrijf aan personeel? Hoeveel en welk personeel heeft een bedrijf nodig? Hoe houdt het bedrijf zijn bestaand personeelsbestand gemotiveerd en hoe gaat het om met het vrijwillig en gedwongen vertrek van personeel? Hoewel personeelsbeleid beschreven is vanuit het bedrijf, kunnen leerlingen veel verbanden leggen met hun

eigen rol als werknemer of de rol van hun ouders als leidinggevende of werknemer binnen een bedrijf. Waarom krijg ik als leerling dit loon? En waarom word ik uitbetaald bij ziekte? Waarom moet ik een sollicitatiegesprek voeren?

Overladenheid als invalshoek

Het schrappen in C2 hield verband met mogelijke onduidelijkheid (16.2 - uitleggen dat het personeel tot het human capital van de organisatie hoort) en het maken van keuzes om overladenheid te beperken, waarbij 16.6 (de verschillen tussen een cao en individuele arbeidsovereenkomst noemen) en 16.6 (de gevolgen van wetgeving met betrekking tot ontslagrecht en Arbo voor de organisatie uitleggen) als te 'juridisch' golden. De toevoeging van 'Het werven en selecteren van personeel' (16.1) en de daarbij passende begrippen maakt het verhaal meer 'rond', in lijn met de bedoeling van de vakvernieuwingscommissie. Er wordt zodoende recht gedaan aan de rol van personeelsbeleid en de beslissingen die daarin genomen moeten worden. Door het schrappen van 16.2, 16.3, 16.6 (deels) en 16.8 is per saldo de overladenheid van dit subdomein beperkt en hoeven de leerlingen richting het CE minder technisch juridische begrippen en procedures te kennen.

Domein D

Achtergrond
Bij het financieringsvraagstuk (domein D2) gaat het om welke vermogensbronnen een organisatie moet aanboren om zich te financieren, in welke onderlinge verhouding dat zou moeten en welke prijs de organisatie daarvoor moet betalen (Vakvernieuwingscommissie, 2014).

De leerling leert relevante financieringsvragen te stellen en te beantwoorden, zoals:
- Welke vermogensbronnen en -vormen kunnen worden onderscheiden?
- Wat zijn de karakteristieken van de verschillende vermogensvormen?
- Wat zijn de voor- en nadelen van de onderscheiden vermogensvormen vanuit het perspectief van de organisatie en de verstrekker van vermogen?

Centraal staat vooral het verwerven en toepassen van conceptuele kennis. Procedurele kennis - met ingewikkelde formules kunnen rekenen - doet er minder toe.

Samenhang: aantrekken van externe financiering als een proces

De syllabuscommissie benadert dit domein D2 vanuit vijf fasen van het aantrekken van financiering: a) behoefte, b) oriëntatie, c) aanvraag, d) uitkomst en e) toekomst.[13]

De nadruk ligt op de eerste drie fasen.

a. behoefte
De syllabuscommissie merkt op dat het formuleren van de behoefte naar (externe) financiering geen aparte eindterm is in de syllabus. Oftewel is de behoefte van de (externe) financiering onder andere gericht op groei of werkkapitaal of herstructurering? Bij de eindexamens wordt de financieringsbehoefte over het algemeen vermeld.

b. oriëntatie
Bedrijven met een serieuze behoefte zetten stappen om informatie in te winnen over hun financieringsmogelijkheden (oriëntatie). Een gedeelte van de bedrijven kan de behoefte intern financieren. Een ander gedeelte heeft behoefte aan externe financiering. Externe financiering zijn alle vormen van vreemd vermogen en extern eigen vermogen. Bij het vreemd vermogen richt de syllabuscommissie zich voornamelijk op (obligatie)leningen. Onderliggende vraag van bedriiven gaat over de keuze van de financieringsvorm: kies ik optie a of optie b? Wat zijn de verschillen of voor- en nadelen van optie a ten opzichte van optie b? Het gaat bij dit keuzeproces om het doen van een juiste financieringsaanvraag, waarbij de voordelen groter zijn dan de nadelen.

c. aanvraag
Bij de beoordeling van een financieringsaanvraag kijkt een financier naar harde en zachte onderdelen[14] zoals": de kwaliteit van de ondernemer, ondernemingsplan, marktonderzoek, vermogensstructuur, omzetprognoses en zekerheden (onderpand)[15,16].

[13] 3. De zoektocht naar financiering (cbs.nl)
[14] Financiering voorbereiden voor uw bedrijf | Ondernemersplein - KVK
[15] Welke activa (= het geheel aan bezittingen in een onderneming) zijn in het bedrijf aanwezig en kunnen deze dienen als onderpand bij een financieringsovereenkomst?

Eenvoud

Bij het aantrekken van eigen vermogen stelt de commissie dat de opbrengst van een emissie (emissiekoers x geplaatste aandelen) centraal staat. Of een bedrijf aandelen verkoopt gelijk, boven of onder de nominale waarde is minder van belang. Daarmee vervalt de noodzaak van het noemen van agio.

Domein E

Achtergrond

Dit domein maakt de leerling vertrouwd met marketing en de functies daarvan. Marketing gaat over de klantwaardepropositie van de organisatie waarin de meerwaarde voor de klant centraal staat (Vakvernieuwingscommissie, 2014). Maar de vakvernieuwingscommissie noemt de klantwaardepropositie, in tegenstelling tot bij het vwo, niet expliciet bij de eindtermen voor het havo. De syllabuscommissie heeft besloten aan te sluiten bij de globale doelen van het gehele domein E voor havo (alleen E2 is leerstof voor het centraal examen) zoals geformuleerd in het rapport van de vakvernieuwingscommissie:

E Marketing
- E1 Doel en organisatie van marketingactiviteiten
  - 21. De kandidaat kan marketing beschrijven met het oog op de te onderscheiden doelgroepen.
- E2 Marketingbeleid
  - 22. De kandidaat kan het marketingbeleid van een organisatie beschrijven.

Samenhang binnen het domein marketing

"Dit domein laat de leerling inzien wat marketing inhoudt, welke instrumenten een organisatie kan hanteren om haar marketingdoelstellingen te bereiken en hoe marketing uitwerkt op de consument en de maatschappij" Vakvernieuwingscommissie, 2014, p.102). De vakvernieuwingscommissie stelde een gecoördineerde marketingmix centraal. Bij een gecoördineerde marketingmix vullen marketingbeslissingen elkaar aan om klanten een consistente boodschap over het product te geven. Indien slechts één onderdeel van de marketinginstrumenten inconsistent is of niet met de rest integreert, kan dit leiden tot het mislukken van zelfs het beste marketingplan. De meest geschikte marketingmix beslissingen zullen daarom:
- zijn gebaseerd op marketingdoelstellingen die betaalbaar zijn binnen het marketingbudget;
- gecoördineerd en consistent met elkaar zijn;
- gericht zijn op de juiste consumenten.

Bovenstaand is voor de commissie een reden geweest om doelstellingen een prominentere plek te geven binnen het domein E2. Binnen het marketingbeleid van organisaties gaat het erom helder te hebben wat het doel/de doelen zijn van dit marketingbeleid. Dit kan een zeer uiteenlopend scala aan doelen zijn, bijvoorbeeld: verhogen van klantenbinding, vergroten van merkbewustzijn, meer omzet genereren, imago oppoetsen en meer websiteverkeer genereren. Op basis van deze doelen wordt het marketingbeleid vastgesteld en uitgevoerd. Bedrijfseconomie is bij uitstek een vak waarin het maken van keuzes centraal staat, keuzes gebaseerd op een bepaald doel dat men voor ogen heeft. Door de subdomeinen E1 en E2 van elkaar los te halen, leren leerlingen bij E1 dus enkel wat voor doelen er zouden kunnen zijn bij marketing, en bij E2 dus enkel het marketingbeleid zelf, terwijl ze, om juiste keuzes te kunnen maken, deze twee in samenspel met elkaar zouden moeten zien.

Voor het subdomein E2 in de syllabus betekent dit dat, naast het schrappen van enkele eindtermen en begrippen, er een nieuwe eindterm is toegevoegd over marketingdoelstellingen in relatie tot de ondernemingsdoelstellingen en nieuwe begrippen zijn toegevoegd op de terreinen van marketingdoelstellingen, marktomvang, productbeleid en prijsbeleid.

Relevantie als invalshoek: marketing in het vervolgonderwijs

De leerling is voorbereid op een voortgezette studie, respectievelijk het werkzame leven, of dit nu is als zelfstandige, als ondernemer of als werknemer is één van de principiële doelen van het schoolvak

[16] Rauwerda, K., de Graaf, F. J., van Teeffelen, L., & Abid, J. (2021). Gewoonten en tijdsdruk leidend bij keuzes voor mkb-financieringen. *Maandblad voor accountancy en bedrijfseconomie*, *95*(3/4), 137-150. https://doi.org/10.5117/mab.95.47817

bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid. Afgaande op de instroom bij een opleiding zoals commerciële economie (Vereniging Hogescholen 2021) met duidelijke raakvlakken met marketing is de syllabuscommissie van mening dat marketing een duidelijker profiel moet hebben binnen de syllabus. Richting de toekomst zou een nieuwe vakvernieuwingscommissie nog eens kritisch naar het marketingprogramma kunnen kijken door aan te sluiten op meer recente literatuur wat betreft marketingonderwijs ,bijvoorbeeld de variant van de traditionele marketingmix 4 P's zoals SIVA of 4C-model van Lauterborn.

Domein F

Achtergrond

'Dit domein leert leerlingen nadenken over welke financiële en niet-financiële informatie voor het sturen van een bepaald type organisatie nodig is en welke beheermaatregelen op basis daarvan genomen kunnen worden (Vakvernieuwingscommissie, 2014, p. 110).

Samenhang met maatschappelijk verantwoord ondernemen

Bedrijven staan steeds meer voor de uitdaging om voor een bredere groep stakeholders relevante informatie te verschaffen in het jaarverslag en inzicht te geven in zaken als de houdbaarheid van het bedrijfsmodel en de risico's en prestaties[17]. Dat vereist naast financiële informatie ook betrouwbare niet-financiële informatie (NFI). Bijvoorbeeld over de ontwikkeling van inclusie en diversiteit, CO_2-emissies, risicomanagement of klanttevredenheid. De syllabuscommissie sluit aan bij de ontwikkelingen wat betreft maatschappelijk verantwoord ondernemen (domein B) en wat in de Angelsaksische literatuur 'sustainability reporting' wordt genoemd, oftewel rapporteren over de milieu- en sociale impact van bedrijfsactiviteiten.

Kritische succesfactoren: een lastig concept

Er heerst nogal wat verwarring rond het begrip ksf-en[18]. Het startpunt voor het achterhalen van ksf-en wordt gevormd door een duidelijke definitie ervan. Deze definitie wordt bemoeilijkt doordat er verschillende perspectieven bestaan over ondernemingssucces. Gezien het feit dat het kiezen van een definitie lastig is, is het afleiden de prestatie-indicatoren (kritische beheersvariabelen) die gerelateerd zijn aan de ksf ook lastig. Wat kritische succesfactoren ook lastig maakt, zijn de verschillende niveaus: (a) universele ksf-en, (b) ksf-en behorende bij een bepaalde typologie van ondernemingen en (c) ondernemingsspecifieke ksf-en[19]. Dit maakt het onderdeel ksf en kpi, mede door contextgevoeligheid, complex voor zowel docent als leerling. Ter illustratie, in de huidige syllabus werden verschillende prestatie-indicatoren geformuleerd die strijdig met elkaar kunnen zijn, wat tot onnodige verwarring kan leiden.

Domein G

De aanpassingen bij domein G zijn minimaal. De syllabuscommissie acht een toelichting bij domein G niet noodzakelijk.

Referenties

Britt, S.L. & Huston, S.J. (2012). The role of money arguments in marriage. Journal of Family and Economic Issues, 33, pp.464-476.

Brakel, M. van den & Arts. K. (2017). Trends in de financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw. In: Sociaal economische trends 2017/03.

[17] Niet-financiële informatie in de jaarverslagen van beursgenoteerde bedrijven (nba.nl)

[18] Wijn, M., Hofenk, W., Hoekstra, R., & Hengeveld, M. (1995). Kritieke succesfactoren: een pilot study in de Nederlandse industrie. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfskunde. Juli/augustus, p.433-446

[19] Wijn, M., Hofenk, W., Hoekstra, R., & Hengeveld, M. (1995). Kritieke succesfactoren: een pilot study in de Nederlandse industrie. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfskunde. Juli/augustus, p.433-446

Brakel, M., van den, D. Herbers, en K. Arts (2020), Financiële gevolgen van echtscheiding, in: Statistische Trends, juli, Financiële gevolgen van echtscheiding (cbs.nl).

Delsen, L. (2003). Centralisatie Nederlandse arbeidsverhoudingen gewenst. In Nijs, W.F. de; Nagelkerke, A.G. (ed.), Sturen in het laagland. Over continuïteit en verandering van de Nederlandse arbeidsverhoudingen (pp. 125 – 132). Delft : Eburon

Elzen, M. den, & Penning de Vries, B. (2020). *Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie: Tweede meting docenten en leerlingen 2019-2020*. Enschede, SLO te vinden op: www.slo.nl;

Elzen, M. den, & Penning de Vries, B. (2021). *Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie: Derde meting van het monitoronderzoek. Meting in zomer 2021 onder docenten en leerlingen, over schooljaar 2020-2021. Enschede, SLO te vinden op:* www.slo.nl

Elzen, M. den (2022). Monitorrapport bedrijfseconomie. Arnoud Boot: 'Kijk breder naar de ondernemer'. Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs, 1(2022), 12-14.

Hofwegen, L. van, & Hol, A. (2019). De Gouden Driehoek:Het samenspel van bestuur, toezicht en medezeggenschap. OR/Magazine, 32-33. Geraadpleegd op 03 september 2022, van http: https://www.arthurhol.nl/images/publicaties/2019_03_OR_Magazine.pdf

Lohrke, F.T, Mazzei, M.J., & Frownfelter-Lohrke, C.. (2022). Should It Stay or Should It Go? Developing an Enhanced SWOT Framework for Teaching Strategy Formulation. Journal of Management, 46(2), 345–382.

Looise, J.K. (2018). HRM en arbeidsverhoudingen: historische achtergronden van een ongemakkelijke relatie en perspectieven voor de toekomst. Tijdschrift voor HRM, Editie 2018, nr. 5, 73-94

Nibud. (2012). Goed omgaan met geld. Achtergronden bij de competenties voor financiële zelfredzaamheid. Utrecht: Nibud.

Rauwerda, K., de Graaf, F. J., van Teeffelen, L., & Abid, J. (2021). Gewoonten en tijdsdruk leidend bij keuzes voor mkb-financieringen. *Maandblad voor accountancy en bedrijfseconomie*, *95*(3/4), 137-150. https://doi.org/10.5117/mab.95.47817

Smith, G.F. (2003). Beyond Critical Thinking and Decision Making: Teaching Business Students How To Think. *Journal of Management Education*, 27, pp 24-51.

– StatLine - Schenkingen (waarvoor aangifte); kenmerken schenking, schenker en ontvanger (cbs.nl)

StatLine - Verkrijgingen uit nalatenschappen (waarvoor aangifte); kenmerken verkrijger (cbs.nl)

Summer, C., Bettis, R., Duhaime, I., Grant, J., Hambrick, D., Snow, C., & Zeithaml, C. (1990). Doctoral education in the field of business policy and strategy. Journal of Management, 16, 361–398.

Vakvernieuwingscommissie (2014). Van M&O naar Bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid. Eindrapport van de vakvernieuwingscommissie M&O. Oktober, Enschede: SLO

Vereniging Hogescholen: bachelor instroom 2021 commerciële economie hbo 3953 studenten t.o.v. bachelorinstroom finance & control hbo 1523 studenten en accountancy hbo 989 studenten

Wetenschappelijke Raad Regeringsbeleid (2016). Eigen-schuld-een-gedragswetenschappelijk-perspectief-op-problematische-schulden. WRR-Verkenning 33, Tiemeijer, W: Amsterdam, University Press

Wiebes, D.M. (2022). Greenwashing in het voortgezet onderwijs? De behoefte aan een nieuw fundament van bedrijfseconomie. Amsterdam: Interfacultaire Lerarenopleidingen UvA

Wijn, M., Hofenk, W., Hoekstra, R., & Hengeveld, M. (1995). Kritieke succesfactoren: een pilot study in de Nederlandse industrie. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfskunde. Juli/augustus, p.433-446

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklastype.
Centraleeindtoetspo.nl

Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

Centrale examens middelbaar beroepsonderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensnt2.nl